

Világi rítusok, családi rítusok

Szakirodalmi áttekintés¹

Neulinger Ágnes

agnes.neulinger@gmail.com

Beérkezés: 2012. 11. 23.

Átdolgozott változat beérkezése: 2013. 07. 15.

Elfogadás: 2013. 07. 19.

ÖSSZEFOGLALÓ: A rítus a társas viselkedés sajátos formáját jelenti, amelyet elsősorban szimbolikus jelentéstöbblete különböztet meg más közösségi cselekvésektől. A modern társadalom szekularizációjával a rítusok világi környezetben kapnak egyre nagyobb szerepet, megértésükkel a társadalmi működés megértése válik lehetővé. A szekuláris rítusokon belül a család rítusai kiemelt figyelmet érdemelnek, hiszen a család kisközösségének megőrzésében a szimbolikus jelentésekkel átszótt tevékenységek részben a stabilitást biztosítják, részben megkönnyítik a változást, amikor átvezetik a családot életútja állomásai között. A családi rítusokkal foglalkozó elméleti megközelítések alapvetően az Émile Durkheim-féle társadalmi integráció szociológiájából származtathatóak, az empirikus vizsgálatok pedig jellemzően a családi cselekvésekhez kötődően elemzik a rítusokat. A fogalom empirikus operacionalizálása során – vonatkoztatva ezt összességében a világi rítusokra – a gyakorlat ellentmondásos. Jelen tanulmány célja ennek az ellentmondásnak a megértése és feloldása. Ennek érdekében a szakirodalmi áttekintés a rítusok fogalmi keretében értelmezi a világi és családi rítusokat és mutatja be azok elméleti és gyakorlati jelentőségét.

KULCSSZAVAK: rítus, szokás, közösség, család

Bevezetés

A rituális folyamat társadalmi csoportonként eltérő lehet, de az igény a rituális cselekedetekre alapvető. Függetlenül attól, hogy a tradicionális vagy a késő modernitás társadalmáról beszélünk, a rítusok jelen vannak a közösségi életben és sajátos társadalmi funkcióval rendelkeznek. Émile Durkheim nyomán megállapítható, hogy nem létezik olyan társadalom, amely „ne érezné szükségét, hogy szabályos időközönként megerősítse az egységét és a sajátos arculatát biztosító kollektív érzéseket és gondolatokat” (2003 [1912]: 386), vagy ahogy Bocock angol szociológus megfogalmazza, a rituálé nélküli élet „haszonelvű, technokrata és hideg, mentes az emberi érzésektől” (1974: 37). A rituálék során létrejövő közösségi cselekvésekben a csoporttagok nyilváníthatják és közösen megélhetik értékeiket vallási és világi formában

1 Köszönöm Somlai Péternek az értékes megjegyzéseit és támogatását.

egyaránt. A rituális cselekedetek vallási eredetűek, eszerint a tradicionális társadalmakban a rituálék jellemzően kapcsolódtak a természetfelettihez, akár vallási, akár az emberi élet eseményeihez kötődő szertartásról volt szó. Ennek alapján jelen tanulmány vallásinak kezel minden olyan rituális eseményt, amelyben a vallás, a szellemvilág vagy a természetfölötti megjelenik. Ezzel szemben a világi rítusok kifejezést használja a cikk minden olyan esetben, ahol a rituális gyakorlat nélkülözi a transzcendenst, azaz a természetfölötti kapcsolatot.

A világi rítusok elemzésének fontos kérdése, hogy a fogalom miként operacionálizálható, ennek nyomán hogyan alkalmazható a közösségi élet és közösségi integritás vizsgálatára. Hasonlóképpen megválaszolendő az is, hogy a család életében jelenlévő rítusok és a család rítusai milyen elméleti megközelítés mentén érthetők meg. A kérdés jelentőségét az adja, hogy a családi élet természetének és időbeli változásának megismeréséhez a rítusok jó megközelítést adhatnak. Egyrészt a családon belüli egység kialakulása és megerősítése, a családon belüli közösségi élmények megélése, az értékek kifejezése mind megragadhatóak a rítusokon keresztül. Másrészt így többek között a rítusok vizsgálatához kötődő szilárd módszertani háttér, a társtudományok, így az antropológiai és szociálpszichológiai kutatások eredményei a családi rítusok primer vizsgálatának megbízható elméleti keretét jelentik. Jelen cikk célja, hogy bemutassa a világi rítusok jellemzőit, azonosítsa a fogalom operacionálizálásának nehézségeit, és értelmezze, miképpen elemezhetőek a család rítusai.

A vizsgált terület jelentőségét adja, hogy társadalom és benne a család számára a rítusok a mindennapok szerves részét jelentik. Jeffrey C. Alexander (2006: 30) amerikai szociológus megfogalmazásában a rituálé áthatja a társadalmi élet egészét: „A születéstől a házastársi kapcsolatig, a békés külkapcsolatoktól a háborús előkészületekig, a beteggyógyítástól a közös jól-lét megünnepléséig, az életkorhoz kötődő átmenetektől az új hivatalba vagy politikai szerepbe való beavatásig, a vezetői felavatástól az évfordulók megünnepléséig – azaz a társadalmak legkorábbi formáiban is a társas folyamatokat jellemzően rituálisan szimbolikus kommunikáció kísérte.” A tradicionális és a modern, késő modernitás korabeli társadalmak életében azonban a rituálé másképpen jelenik meg. A tradicionális társadalmakban elsősorban a vallási rituálékon és mítoszokon keresztül jelentek meg azok a szimbólumok, amelyek „magukba sűrítették, ami tudható a világról, a világból eredő érzelmeket, és azt, hogy hogyan kell a benne élőknek cselekedniük” (Geertz 2001 [1994]: 8). A mai társadalmakban a rituálé iránti igény egyre inkább szekuláris formában valósul meg, követve a nyilvános kommunikáció formai és tartalmi változásait. A világi rítusok térnyerését Császi Lajos (2002) az értékek nyilvános megmutatkozási módjának megváltozásában látja, miszerint ez a tradicionális társadalmakban a vallási cselekedeteken, ma pedig elsősorban a médián és a populáris kommunikáción keresztül történik.

A rítus fogalmának meghatározásához szükséges az időbeli és a tudományterületek szerinti eltéréseket is figyelembe venni. Alapvető értelmezésében a rítus a valláshoz kö-

tődik, így a korábban már említettek szerint a tradicionális társadalmak vizsgálatakor domináns a vallási keretben történő értelmezés (lásd Durkheim, Turner, Geertz, Levi-Strauss, van Gennep és Malinowski munkáiban). Igaz, egyes esetekben a fogalomhasználat túlnyúlik a valláson, így például Durkheim *A vallási élet elemi formái* című munkájában (2003 [1912]) tágabb értelemben tárgyalja a szertartások jellemzőit, amelyek céljukban, alkalmazott eljárásukban és eredményeik szempontjából is hasonlóak lehetnek mind a szekuláris, mind a szakrális tevékenységek esetében. A hetvenes években a világi rítus fogalma megjelent és elterjedt a modern társadalmak vizsgálatához kötődően, igaz, nem minden kutató fogadta el a rítus fogalmának szekuláris értelmezését.² A szkeptikusok véleményét jól jelzi Jack Goody angol kulturális antropológus (1977: 27) álláspontja, akinek „Rituálé» ellen: Pontatlanul megfogalmazott gondolatok egy pontatlanul meghatározott témára” címen jegyzett előadása hangsúlyozza, hogy a rituálé széles értelmű használata önmagában nem segíti elő a társadalom jobb megértését, ugyanakkor a fogalom elaprózódik és használhatatlan lesz azáltal, hogy több tudományágban is megjelenik. Ennek eredményeképpen – érvel – „kapunk egy olyan kategóriát, amely magában foglal szinte minden cselekvést, amelyek valamilyen módon standardizáltak, és akkor kezdetjük előlről, hogy jelentőségteljes kategóriákba soroljuk ezeket. Ha azonban a kezdeti bizonytalanságot tekintjük, talán jobb a semmiből kiindulva építkezni, mint szétdarabolni valamit”. Véleménye szerint a rutinok követése, a szabályozottság, az ismétlés a társadalmi élet alapja, de ettől még nem lesz egy tevékenység rituális. A rítushoz szükséges valami több, mint amit a világi dimenzió kínálhat, és itt Goody a misztikus világgal való kapcsolat fontosságára gondol. A szellemvilággal való kapcsolat azonban nem minden szerzőnél meghatározó. Moore és Myerhoff (1977) megközelítése szerint nem attól lesz valami rítus, hogy a világi dimenzió túlra irányul vagy ideológia kötődik hozzá, hiszen a rítusok valami láthatatlant tesznek láthatóvá mind a szakrális, mind a szekuláris cselekedetek esetében. Minden esetben a befolyásolás a céljuk: a világi rítusok esetében a világra, a külső környezetre, míg a vallási rituálék esetében egy misztikus világra vonatkozóan. A vallási rituálék egy másik világra kívánnak hatni, míg a világi rítusok erre a világra hatnak. Eszerint a modern világ nem „varázsmentes”, mindössze a csodák értelmezése lett más. Ezzel a vallási-világi ellentmondás a rítusok szimbólumhasználatának vizsgálatkor lényegtelené válik, ugyanis az a közösségi cselekvés, amely szimbolikus, gyakran ritualizálódik, függetlenül annak misztikus jellegétől. Jeffrey C. Alexander (2006: 30–31) szerint a jelenkor rítusainak sajátosságát az adja, hogy a mai társadalom „tele van nyílt konfliktusokkal, ahol a felek nem osztják egymás meggyőződését, sokszor nem fogadják el egymás szándékainak érvényességét, és gyakran nem értenek egyet cselekedeteik leírásában sem”. Eszerint a mai társadalmak ahelyett, hogy meghatározott és kötelező érvényű rituálék köré szerveződnének, lehetővé tették a tárgyalást, az eszközök és célok megvitátását. Mindennek eredményeképpen a „kortárs társadalmat a konfliktusok, a csalódások és a bizalmatlanság éppúgy jellemzik, mint az integritás, az elfogadás és a közösségi szellem”.

2 A világi rítus értelmezésének sokszínűsége megjelenik a Max Gluckman, Victor Turner és Sally F. Moore által szervezett 1974-es konferencia előadásaiban. A konferenciát 1974. augusztus 24. és szeptember 1. között tartották Burg Wartensteinben, Ausztriában.

A rítusokkal foglalkozó kutatások több társadalomtudomány-területen is jellemzőek. A rítusokat vizsgálta Lane (1981) a politikai alrendszeren belüli elemzésében, mások mellett Bossard és Boll (1950), illetve Fiese et al. (2002) a család működésének elemzése során, Rook (1985), Belk és szerzőtársai (1989), illetve Nuttal és Tinson (2011) a fogyasztói viselkedés tanulmányozásakor, Caplow (1982) az ajándékozási szokások vizsgálatában. A hazai kutatók közül Császi Lajos (2002) a kommunikáció alrendszerében, Kissné Viszket Mónika (1999, 2005) a család pszichológiai vizsgálata során, Mitev Ariel és Horváth Dóra (2004, 2005) a magyar fiatalok alkoholfogyasztásának vizsgálatában elemezte a rituálékat. Mindezek szerint a rítusokon keresztül megértés széleskörűen alkalmas arra, hogy egyes társadalmi alrendszerek szerveződését és működését megismerjük általa.

A világi rítus fogalmának értelmezése

A világi rítus fogalmát a valláshoz kötődő rítus fogalma alapján érthetjük meg. Eszerint a következőkben bemutatásra kerülnek a két fogalomhasználatra jellemző hasonlóságok és különbségek, kiemelten kezelve a rítusok formai és szimbolikus jellemzőit, a közösséghez való tartozást, illetve a világi rítusok típusainak bemutatását.

A rituálék formai jellemzőit Moore és Myerhoff (1977: 7–8) alapján a következő hat témakörbe rendezhetjük, tekintettel a vallási és világi rítusokra egyaránt:

- Valamilyen alkalomnak, tartalomnak, formának vagy ezek kombinációinak az ismétlése.
- Olyan aktív részvétel, amely elsősorban nem spontán magatartást jelent, hanem valamilyen szerepnek a betöltését, átélését.
- Olyan magatartás, amely sajátos viselkedés és szimbólumhasználat révén valósul meg, de jelentheti megszokott cselekvések és szimbólumok szokatlan használatát is. A lényeg, hogy a rituális szertartás szokatlan és figyelemfelkeltő, különbözik a mindennapi gyakorlattól. Ahogy Rappaport (1971: 63) megállapítja: „Minél bizarrabb a rituális szertartás, annál könnyebb rituáléként azonosítani”.
- Olyan tevékenység, amely szervezett rendben, előírások szerint zajlik, megszabott kezdéssel és befejezéssel. Ha a szertartásban a spontaneitás helyet kap, a megnyilvánulása akkor is behatárolt, azaz csakis meghatározott helyen és időben történhet meg.
- Olyan kifejező bemutatás vagy előadás, amely figyelmet és koncentrációt igényel. A szertartás bemutatása jellemzően szimbólumok felhasználásával és az érzékek stimulálásával valósul meg. A rituális előadás olyan intenzíven bevonó is lehet, hogy lehetővé válik a flow-élmény átélése is. „A közösség, miközben teljes szívvel részt vesz a rituáléban, megteremti a közös hit légkörét”, érzékelteti a bevonódás mértékét Malinowski (1948: 48).
- A rituáléban megjelenik a közösségi dimenzió, amely a csoport számára jelen-

téssel bíró társadalmi üzenetet rejt magában. Ehhez kötődően Radcliffe-Brown (2004: 138–139 [1952]) megfogalmazásában „a rítusoknak speciális társadalmi funkciója van, amikor és amennyiben hatással vannak azon érzelmek szabályozására, fenntartására és az egyik generációból a másikba történő hagyományozódására, amelyektől a társadalom szerkezete függ”.

A világi rítus definíciói elsősorban nem a szekuláris jelleget hangsúlyozzák, hanem jellemzőbb, hogy egyszerűen elhagyják a vallási jelzőt és jelentést az értelmezés során. Eszerint olyan közösségi események jelennek meg rítusként, amelyekből kimarad a természetfeletti, az Istennel vagy istenekkel való kapcsolat. Myerhoff világi rítusokról írt tanulmányának meghatározása szerint „a rítus olyan cselekvés, amelyet emberek egy csoportja szándékosan végez egy vagy több szimbólum segítségével ismétlődő, formális, pontos, nagymértékig rögzített módon” (1977: 199). Megközelítésében a rítus nem szent vagy profán, hanem egy képzeletbeli tengelyen vagy az egyikhez, vagy a másikhoz esik közelebb. Bossard és Boll (1950: 19–20) családi rítusokról írt iskolateremtő munkájukban a rítusokkal szembeni elvárásként a vallási rítusok világában is megszokott elvárásokat fogalmazzák meg, úgymint történjenek meghatározott előírások szerint, szigorú rendet követve, a helyes gyakorlat érzetét hordozva. A vallási értelmezésekhez képest azonban fontos különbséget jelent, hogy a szimbolikus jelentés értelmezését egyéni, szubjektív szintre helyezik és a rítust kevésbé élesen határolják el a rutin fogalmától. Megközelítésükben a rutin és rituálé fogalmak közötti különbségtétel nem elsődleges, számukra a családi interakciók vizsgálata a fontos, amelynek számos szintje és állomása lehet, és ami „ma szokás, az holnap rítussá válhat”, így elemzése is jelentőséggel bír. Hasonlóképpen Bocock (1974: 17) a rítusok között említi a munkahelyi rutinokat, számos tevékenységet bevonva a rítusok közé, véleménye szerint anélkül, hogy ezzel szétfeszítené a fogalmat. Hasonló megközelítést képviselnek Moore és Myerhoff (1977), akik szerint a szertartásszerű cselekvések megszokottak a modern, ipari társadalmakban, és számos helyzetben megjelennek, többek között találkozók, bírósági tárgyalások, beiktatások, diplomaosztók és más formális gyűlések formájában.

A szimbólumok oldaláról vizsgálva a kérdést megállapítható, hogy azok alapvető szerepet töltenek be a rítusokban mind a vallási, mind a világi rítusgyakorlat esetében. Radcliffe-Brown (2004 [1952]: 126) megfogalmazásában „a rituális cselekedetek abban különböznek a technikai aktusoktól, hogy minden esetben valamilyen expreszszív vagy szimbolikus elemmel is rendelkeznek”. Hasonlóképp kiemelik a rítus szimbolikus jelentőségét többek között Claude Levi-Strauss, Mary Douglas, Bronislaw Malinowski, Victor Turner és Clifford Geertz munkái. Bocock (1974) az ipari társadalom rítusainak szimbólumrendszerét a tradicionális társadalmak vallási rítusainak szimbólumaival összehasonlítva tárgyalja. Eszerint értelmezhető a (1) szimbolizmus természete, a (2) résztvevői közreműködés természete, a (3) rítus következményei. A szimbolizmus természete a rítus vallási vagy világi hatókörét érinti, eszerint vizs-

gálja, hogy az a szentre vagy a szekuláris világra vonatkozik-e, úgymint az ikonok az előbbi vagy a nemzeti lobogó az utóbbi esetében. Megközelítésében értelmezésre szorul a résztvevők közreműködésének természete, amely szerint a vallási rituálék jelentése mélyebb, a vallásinak mindenképpen részévé kell lenni, míg a világi szertartások esetében a kötődés lazább, így elég passzívan követni annak eseményeit, például nézőként részt venni egy szertartáson. A rítusnak az élet más területeire vonatkozó következményeit tekintve a vallási rituálé kapcsán megállapítja, hogy az alapjaiban hatja át az egész életet, ugyanakkor a világi rítusnak jellemzően kis hatása van az élet más területeire. Boccock (1974: 17) fontosnak tartja a rítusok azon jellemzőjét, hogy általuk lehetővé válik a racionálison túli jelentéstartalmak megismerése, hiszen „ahogy a rituális cselekedetek megnyilvánulnak egy társadalmon vagy csoporton belül, az jelzést ad a szociológusok számára a csoportélet minőségéről, arról, ahogy a csoport viszonyul a testhez, a szimbólumokhoz, az érzésekhez, az élet nem racionális területeihez”. Ugyanakkor ezeknek a szimbólumoknak az értelmezése nem egyszerű. Victor Turner (2002 [1969]) törzsi rítusokra vonatkozó megfigyelései szerint a szimbólumok többszörös jelentéssel³ is bírhatnak, illetve Gusfield és Michalowicz (1984) megállapítása szerint kontextusfüggők, azaz egyik közönségnek szimbolikus jelentésűek, míg a másoknak nem. A rituális szimbólumok jelentésének meghatározását támogatja Radcliffe-Brown (2004 [1952]: 129) szerint annak megértése, hogy egy szimbólum milyen más tevékenységekben fordul elő hasonló módon, ezzel feltárva a lehetséges közös jelentésüket. Továbbá érvelése szerint lehetséges a jelentésre következtetni a direkt és indirekt hatások feltárásával, azaz annak megértésével, hogy a szimbolikus magatartás hogyan hat az érintett személyre (pszichológiai hatás), illetve a társadalomra (társadalmi hatás). Turner (2002 [1969]) a szimbólumok többszintű értelmezése kapcsán kiemeli, hogy feltárandóak a résztvevők (laikusok és szakemberek) értelmezései, a jól látható operacionális jelentés, amely egyenlő magával a gyakorlattal, illetve a pozicionális jelentés, ahol a szimbólum más szimbólumokhoz való kapcsolata révén nyeri el értelmét, azaz egy szimbólum jelentése a más szimbólumokhoz való viszonyában teljesedik ki. Ezek a szempontok a világi rítusok megértésében és értelmezésében az antropológiai nézőpont jelentőségét hangsúlyozzák, a résztvevő megfigyelő külső és belső⁴ nézőpontjának figyelembevételét.

A közösséghez való tartozás megerősítésének szempontjáról elmondható, hogy az a világi rítusok fogalmának értelmezésében éppen olyan fontos és hangsúlyos, mint a tradicionális társadalom vallási jellegű rítusaiban. Boccock (1974) szerint a rituálék a modern társadalomban is fontos szocializációs formát képviselnek, hiszen hozzájárulnak ahhoz, hogy a csoport tagjai alkalmazkodjanak a csoport által előírt értékekhez és életmódhoz. Etzioni (2000) a közösséghez való tartozás megélésének fontosságát

3 A többszörös jelentés fontosságát jelzik Marót Károly 20. századi akadémikus hazai antropológiai jellegű megfigyelései is, aki szerint nem létezik az egy rítus-egy cél összefüggés, mert ugyanannak a rítusnak sokféle oka lehet azonos kultúrkörön vagy nemzeteken belül (1940: 149).

4 Azaz „emic és etic” az antropológia szóhasználatára, amelyet Clifford Geertz (1994) az élményközeli és élménytávoli fogalmakkal fejez ki, utalva a közösség részeként megfogalmazott gyakorlati és az objektív nézőként értelmezhető absztrakt szintekre.

értékeli, párhuzamba állítva az individualizmus jelenségével. Érvelése szerint annak érdekében, hogy a társadalmak túléljék az individualista törekvéseket, rendszeresen meg kell újítaniuk saját magukat társas elköteleződésükben közös hitvallásuk és gyakorlataik révén, amelyekben a társadalmon belüli megújító erőt a rituálék biztosítják. Hasonlóképpen Caplow (1982) az ajándékozási rituálé egyik fontos aspektusaként említi annak közösségmegtartó, kapcsolaterősítő erejét.

A modern társadalmak világi rituáléi több típusba sorolhatók. Bocock (1974) az ipari társadalmakra jellemző világi rituális tevékenységek közé a nemzeti rítusokat, az életciklusrítusokat és a művészi rítusokat sorolja. A nemzeti rítusok egy nemzet történetéhez, sorsfordulóihoz kötődnek, az életciklus-rituálék lehetőséget adnak annak megértésére, hogy a modern ipari társadalmak hogyan viszonyulnak vagy nem viszonyulnak az emberi testhez, testiséghez, úgymint a szexualitás és a születés, a betegség és a halál, továbbá a nemi szerepek elsajátításában is fontos szerepet töltenek be. A művészi rítusok esetében hangsúlyozza, hogy elsősorban az előadó-művészet és a sportrendezvények spontánabb és kreatívabb szertartásai biztosítják az előadó és a közönség között létrejövő egyfajta szimbolikus kapcsolatot. Gusfield és Michalowicz (1984) a modern élet szimbólumait és rituáléit az intézményi rend, a közösségi események és a mindennapok kapcsán elemzik. Az intézményi renden belül tárgyalt szimbolikus jelenségek közül jelen tanulmány szempontjából kiemelendő a politikai rituálékról szóló jellemzésük rövid bemutatása. A politikai szertartások és rítusok kapcsán Gusfield és Michalowicz megállapítják, hogy azok célja részben az elit hatalmi csoportokkal szembeni hűség fenntartása, úgymint az angol koronázási szertartás vagy a szovjet hatalmi rítusok esetében. Ehhez hasonlóan Lane (1981)⁵ a szovjet politikai rítusok kapcsán megfogalmazza, hogy a politika a rítusok széles körét is átpolitizálhatja, így átalakíthatja akár az életciklusrítusokat, akár a polgári vagy vallási ünnepek rituáléit is. Gondolhatunk itt a rendszerváltozást megelőzően a hazai gyakorlatban is megjelent új rítusokra, úgymint névadó ünnepség a vallási keresztelő helyett vagy fenyőünnep az ugyancsak vallási tartalmú karácsony helyett. A közösségi események között Gusfield és Michalowicz az életciklus-rituálékat, valamint a sportrendezvények és ünneplések szimbolikus cselekvéseit tárgyalják, míg a mindennapok szimbólumai és rítusai között a fogyasztással, a tömegkommunikációval és populáris kultúrával összefüggő kérdésekkel foglalkoznak. Az életciklusrítusok kapcsán – többek között Gennep (1909), Turner (1969), Meyerhoff (1977) és Gusfield (1984) munkáit idézve – az átmeneti idők egyéni és csoportszintű bizonytalanságát emelik ki, valamint a rítusok erős érzelmi intenzitásának a hozzájárulását többek között az új szerepek kialakításához. Az átmeneti rítusok kapcsán hangsúlyozzák az időtényező fontosságát, amely a szent és profán időket elkülöníti, és amelynek szimbolikája megjelenhet az éjszaka és nappal, a munkanapok és hétvége váltakozásában. Gusfield és Michalowicz a közösségi események között a sportrendezvények és

5 Lane (1981) a világi rítusok példájára olyan szovjet politikai rítusokat vizsgál, amelyek nem alulról szerveződve és önkéntesen jönnek létre, hanem felülről kényszerítve. A rituálé – az általa vizsgált kontextusban – a politikai elit eszköze annak érdekében, hogy megerősítse a politikai status quót.

ünneplések jellemzőit tárgyalják, és megállapítják, hogy közös jellemzőjük a viszonylag kötött menetrend, a mindennapoktól eltérő magatartás és az időbeli korlátosság, amely antistruktúrát hoz létre – Victor Turner (1982) kifejezésével élve. Ugyanis Turner szerint (1982: 44) az antistruktúra az emberi képességek felszabadulását jelenti „azon normatív kényszerek alól, amelyek számos társadalmi státusz betöltésével járnak”. Ezekről a kötöttségektől szabadul meg az ünneplés szereplője, ezzel az ünnepségen és a sportrendezvényen való részvétel egyúttal átmeneti időként és átmeneti rítusként is megjelenik az egyén és a közösség életében. A mindennapi élet szimbolikájához kötődően Gusfield és Michalowicz vizsgálják a fogyasztáshoz és az étkezéshez kötődő jelentéseket, amelyek érvelésük szerint túlmutatnak a funkcionális használaton, mélyebb jelentést hordoznak, és amelyek alapján egyéneket vagy eseményeket kategorizálni lehet.⁶ A mindennapi élet rituáléi között említik a tömegkommunikációt és a populáris kultúrát, ahol kiemelik az ismert emberek szimbolikus vezetői és identitást teremtő szerepét.

Összegzésképpen a világi rítus fogalmáról megállapítható, hogy az alapvetően a valósi rítus fogalmából indul ki, de annak jelentését több ponton fellazítja és átértelmezi. A modern, késő modernitás korabeli társadalmak jellemzőit tekintve, benne az individualizmust és a demokratikus nevelési elveket, elfogadhatónak tűnik egy olyan lazább fogalomhasználat, amely a résztvevők egyéni értelmezésére helyezi a hangsúlyt, és amely szerint a rendszeresen végzett és valamilyen többletjelentést, szimbolikus jelentést tartalmaz magukban hordozó tevékenységek rítusként értelmezhetőek és elemezhetőek. Tekintettel arra, hogy a mai társadalmat is áthatják a szimbolikus, rituális és rituáliszerű cselekvések, Jeffrey C. Alexander (2006: 31) gondolatával egyetértve lehetséges a csoporton belüli integritást a rítusokon és szimbolikus kommunikáción keresztül magyarázni azzal együtt, hogy létezik „hitelenség, el nem fogadás és kritika”. Az egyéni értelmezések kapcsán azonban felmerül az értelmezés és kategorizálás problémája, amelynek a feloldását az antropológiai megközelítések használata, így a résztvevő megfigyelés és általában a kvalitatív kutatási módszertan jelentheti. Az értelmezés fontosságát jelzi a lazább fogalomhasználattal szembeni kritika, azaz összemósódhatnak a rendszeres, szabályszerű, de inkább rutin jellegű cselekvések és az ettől eltérő fogalmi szintet képviselő rítusok, ami részélyeztetetheti a megalapozott elméleti bázist a primer megfigyelések interpretációjához.

Rítusok a családban

A világi rítusok a család szintjén, azaz a család életében is értelmezhetőek. Jellemző, hogy a család fogalma folyamatosan változik, a „családi élet normái és valósága” közötti ellentét (Somlai 1986: 90) és a társadalmi-gazdasági változások állandóan újrafogalmazzák azt,

⁶ Megjegyezhető, hogy az étkezés társadalmilag fontos és kulturálisan meghatározott tevékenység, amely mind a tradicionális, mind a modern és késő modern társadalmak működésében fontos szerepet tölt be, így a rituális tevékenységek vizsgálatában kiemelt szerepet játszik, lásd többek között Durkheim (2003 [1912]), Radcliffe Brown (2004 [1952]), Levi-Strauss (1955), Bocock (1974) és Rook (1985) munkáit.

hogy mit értünk család alatt. A családi rítusok megértése a családfogalom értelmezését vagy újraértelmezését is lehetővé teheti a szertartásszerű kapcsolatok jellemzőinek, hatáskörének és szereplőinek megismerése révén. Emellett, amennyiben a család életén keresztül megértjük a rituális tevékenységek jelentőségét, szimbolikáját és közösségformáló, illetve közösségmegtartó erejét, segítségével az egész társadalomról is tanulhatunk.

A társadalom, így a család életében is a rítusok jelentőségét mind az állandóság, mind a változások idején a folytonosság biztosítása, az identitás megteremtése és fenntartása jelenti. A család életében a rítusok szerepének felértékelődését a családi kapcsolatok jellegének változása, így az anyagi érdekeltséggel szemben a kapcsolatok fenntartásának önkéntessége adja, amely megnöveli az igényt azok ritualizálódása felé. Ezt erősíti meg Caplow (1982) kutatása a karácsonyi ajándékozás rituáléjáról a nyolcvanas évek amerikai társadalmában. Eredményei szerint az ajándékozás rituáléja jellemzően a lényeges, de nem stabil vagy nem magától értetődő kapcsolatok esetében fontos, azok fenntartásának és megerősítésének érdekében. Ugyanakkor a rituális tevékenységek nemcsak létrehoz-
nak és megtartanak, hanem Victor Turner szerint fel is oldanak. Tradicionális társadal-
makban végzett megfigyelései alapján Turner (2002 [1969]: 29) megállapítja, hogy „az
ellentétes normák által előidézett válságot szimbolikusan sokrétű és jelentésekben bő-
velkedő rítusokkal oldják fel”, amelyek a modern családi élet válságai és értékütközései
kapcsán is jelentőséggel bírhatnak. Ehhez kötődően értelmezhető Whiteside (1989: 35)
újraházasodott családok rituáléira fókuszáló kutatása, amely megállapítja, hogy a közös
gyermek életének átmeneti rítusai lehetőséget adnak a szétvált/újraházasodott család-
tagoknak, hogy találkozzanak, még azoknak is, akik ezt a helyzetet egyébként érzelmeik,
sérelmeik vagy lelki fájdalmuk miatt elkerülnék. Egyúttal a családtagok a saját maguk
átmeneti rítusát is megélhetik, amelynek során újra kell definiálniuk szerepüket a válás/
újraházasodás által létrejött családon belül. Új szerepüket a nyilvános esemény jellegénél
fogva a környezetük felé is kommunikálják, illetve az eseményen való részvételük alapján
a rokoni közösség is befogadja őket új szerepük szerint. Ezzel a családi rítusok a válságba
került család egységének megőrzését is támogatják.

A családi rítusok empirikus vizsgálata

A családi rítusok empirikus vizsgálatának jellemzőit elsődlegesen az elvégzett kutatá-
sok tudományterületének sajátosságai határozzák meg. Eszerint a szociológiai kutatások
a közösséget és a közösségi szimbólumokat, a pszichológiai vizsgálatok a személyiségfej-
lődést és az emberi kapcsolatok minőségét, valamint alakulását, a marketing területéhez
kötődő elemzések a termékekhez, márkákhoz és általában a fogyasztáshoz való viszony
megértését érintik. Az 1. táblázat néhány példát mutat be a közelmúltban publikált családi
rítuskutatásokról, érintve azok tudományterületét és célját is. A táblázatból látható, hogy
a kötődés kérdése, az ünnepek és az átmeneti rítusok tanulmányozása visszatérően meg-
jelenik a kutatásokban. A kötődés vizsgálatának fontossága jól érthető, hiszen a rituálé
alapjellemezőjéhez kötődik. Az ünnep és az átmeneti rítusok pedig a legmegragadhatóbb
eseményeit jelentik a családon belüli rituáléknak, hiszen ezek a családok egyéni gyakor-

latán túl általános jellemzőkkel is bírnak, így többek között ünneplésük ideje kötött és a résztvevők szerepei jól meghatározhatóak.

1. táblázat: Családi rítus vizsgálatok különböző tudományágakban

Tudományterület	Szerző(k)	Ország	Idő	Kutatás célja
Szociológia	Theodore Caplow	USA	1982	A karácsonyi ajándékozás rituáléja a családban.
	Amitai Etzioni	Irán, USA	2002	Az ünnepek és rituális szertartások változásai.
	Ria Smit	Dél-Afrika	2011	A családi rituálék megítélése fiatal felnőttek körében, szimbolikák megértése, rituálék szerepe a családi emlékek fenntartásában.
Pszichológia/ pszichiátria	Mary F. Whiteside	USA	1989	Az újracházasodott családokban a rokoni kapcsolatok megtartása a családi rituálék segítségével.
	Laurel J. Kiser és tsai	USA	2005	Kapcsolat a családi rituálék és a gyermekek jól-léte között.
	Kissné Viszket Mónika	Magyarország	2005	Családi rítusok és megküzdési erőforrások, copingfolyamatok összefüggéseinek vizsgálata.
	Mary Spagnola és Barbara H. Fiese	USA	2007	A családi rutinok és rítusok megkülönböztetése, a családi rítusokba történő érzelmi befektetés és a családi kapcsolatokkal való elégedettség közötti összefüggés megértése.
	Carla Crespo és tsai	Portugália	2008	A családi rituálék fontossága és a családi élet minősége közötti kapcsolat. A családi rituálé, mint mediátor.
Antropológia	Kate Fox	Anglia	2004	Az angolok szokásai és rituáléi, benne átmeneti rítusok, ünnepek, érintve a család szerepét.
	Bradd Shore	USA	2009	Hogyan alakul ki a családtagokban a család közös identitása a családi emlékek alapján?
Marketing/ fogyasztói magatartás	Dennis W. Rook	USA	1985	A fogyasztói viselkedés rituális dimenziói, a testápolás, konkrétan a hajápolási rituálé vizsgálata.
	Belk, Russel és tsai	USA	1989	A szent és a profán a fogyasztásban, benne az átmeneti rítus és a család szerepe.
	Caroline Tynan és Sally McKechnie	Anglia	2009	Karácsonyi fogyasztás, a karácsony családi megünneplése.

Amennyiben a családi rítusokat jelentésük szintje és gyakoriságuk szerint tipizáljuk, akkor Wolin és Bennett (2004) alapján a személyközi rítusok három csoportba sorolhatóak. Egyrészt megkülönböztethetők azok az ünnepek, amelyek ritkán, évente néhány alkalommal kerülnek megrendezésre, benne a kulturális, nemzeti és

vallási ünnepek. Ezeknek az eseményeknek a jellemzője, hogy mindenki ugyanakkor és ugyanúgy ünnepel. Másrészt vannak a hagyományok, amelyekre gyakrabban kerül sor, mint az ünnepekre. Ebbe a kategóriába tartoznak a születésnapok, évfordulók, nyaralások, amelyek részben mindenkire jellemző közös jegyeket, részben egyéni, egyedi jellemzőket is hordoznak. Harmadrészt beszélhetünk olyan minták szerinti interakciókról, amelyek napi, heti rendszerességgel zajlanak, mint a közös étkezések vagy a rendszeres hétvégi programok. A szerzőpáros a minták szerinti interakciókat elhatárolja a rutinok fogalmától, miszerint ezeket a tevékenységet a résztvevők fontosnak és jelentőségteljesnek ítélik meg, amely nem jellemző a rutinszerű magatartásra. Időben a harmadik kategória tevékenységei alakulnak ki legelőször a közösségben, így azon párok életében is, akik rövidebb ideje vannak együtt, a minták szerinti interakciók nagyobb valószínűséggel vannak jelen, mint a hagyományok vagy ünnepek. Ugyanakkor ezek az interakciók sokszor csak az adott pár számára hordoznak jelentést, így mások számára nem vagy nehezen értelmezhetőek.

A családi rituálék vizsgálata jellemzően a családtagok közös tevékenységeinek bázisán történik. Pearson és szerzőtársai (2010) öt témakörben elemezték tartósan együtt élő párok és házaspárok családi rituáléit, így a közösen eltöltött idő rituáléit, a mindennapi beszélgetés rituáléit (a pár közös nyelvéhez, szóhasználatához kötődően), a különleges rituálékat és egyedi szokásokat, a mindennapi feladatokat és az intim rituálékat. Campbell és szerzőtársainak (2011) kutatása a házasságon kívüli párkapcsolatban élő diák és nem diák megkérdezettek körében tizenhat rítust azonosított. Ezek között a legjelentősebbek a közös örömhöz kötődő szabadidős elfoglaltságok rítusainak megélése, a gyengédség kifejezése és a kommunikációs rítusok voltak. A korábbi kutatásokhoz képest, amelyek csak házaspárokra vonatkoztak, négy új rítust azonosítottak, így az ajándékozást, a családi elfoglaltságokhoz kapcsolódó rituálékat, a jövő tervezésének rituáléját és egymás támogatásának rituáléját.

A családok rituális tevékenységeire vonatkozó korábbi kutatások alapján a következő legfőbb megállapítások tehetők:

1. A családi rítusok erősítik az egyéni elköteleződést a csoport irányában.

Campbell és Ponzetti (2007) eredményei szerint együtt élő párok esetében a rítusok megerősítik a kapcsolatot, ahol a rítusok minősége magának a kapcsolatnak a minőségét is jelzi. Ugyanezt állapítja meg Kiser és szerzőtársai (2005) tanulmánya, amely szerint a jól működő családok számára fontosabbak a családi rituálék.

2. A családi élet minősége magasabb, ha vannak családi rítusok, de a családi rituálék idő- és energiabefektetést igényelnek a családtagok részéről.

Pearson és szerzőtársai (2010) vizsgálata szerint a közösen eltöltött időhöz, a mindennapi beszélgetéshez és az egyedi szokásokhoz kötődő rítusok megnövelik a kapcsolat minőségével való elégedettséget. Kissné (2005) hazai kutatása a megélt feszültségek kapcsán megállapítja, hogy azok a családok, ahol több és érzelmileg intenzívebb rítus a jellemző, ott egyúttal alacsonyabb stressz-szintről számolnak be a családtagok. Crespo és szerzőtársai (2008) következtetései szerint azok a házaspárok, akik több

időt és energiát fektettek a családi rituálékba, jobb és közelebbi párkapcsolattal jellemezhetőek. Érdekes ugyanakkor, hogy az összefüggés a férfiak és nők esetében eltérően írható le, miszerint azok a férfiak voltak boldogabbak, akiknek a felesége többet tett a családi rituálékért, míg azok a feleségek kevésbé voltak boldogok, akiknek a férjük tett többet. Az eredmény felveti a nők kapuőr szerepének, kontrolljának a kérdését,⁷ amely ugyanígy akadályozza a férfiak otthoni munkavégzését mind a nemzetközi, mind a hazai vizsgálatok szerint (Voltz 2007; Spéder 2011).

3. *A családi rítusok a tagok számára jelentősek, megteremtik a csoport identitását és egyúttal az egyéni identitást is befolyásolják.*

Smit (2011) rituális családi étkezésekre fókuszáló vizsgálata szerint a rituálé megerősíti a csoport és az egyén identitását, miközben megerősíti az érzelmi köteléket és kifejezi a társas támogatást. Pearson és szerzőtársai (2010) szerint a tartósan együtt élők és a házaspárok a rítusokat elsősorban saját maguk meghatározására használják, valamint hogy közelebb kerüljenek egymáshoz. Rook (1985) hasonló megállapítást tett a rituális hajápolás kapcsán, amely egyéni és társasági célokat egyaránt szolgál, és rituáléja egyaránt tartalmaz negatív, vegyes és pozitív érzelmeket.

4. *A családi rítusok a családi kapcsolattartás lehetőségét biztosítják.*

A Campbell és szerzőtársai (2011) által vizsgált rítusok közül az együtt élő párok számára a közös örömhöz, a közös szabadidő-eltöltéshez kötődő rítusok voltak a legfontosabbak, továbbá Smit (2011) kutatása ugyancsak kiemelte a rítusoknak a családi kapcsolattartásban betöltött jelentőségét.

5. *A korábban nagyobb közösségekben, így nemzeti szinten megélt ünnepek egyre jellemzőbben családi rituálékká válnak.*

Ahogy Caplow (1982) az ajándékozási rituálék kapcsán megállapítja, a karácsony megünneplése és a hozzá kötődő rituálék a közösségi ünnep helyett egyre inkább családi eseményként zajlanak.

A családi rítusok empirikus vizsgálatának nehézségei, problémái

A családi rítusok vizsgálatának egyik legfontosabb kérdése a rítus fogalmának operacionálizálása, a rutin és rítus terminológiák elhatárolása. Fiese és szerzőtársai a családi rutinokat és rituálékat három dimenzió mentén különböztetik meg (2002: 382), úgymint (1) a kommunikáció jelentése, amely lehet funkcionális vagy szimbolikus, (2) az elkötelezettség mértéke, amely lehet felületes vagy mély, és (3) a folytonosság, amely lehet egyszerű ismétlés vagy generációkon átívelő szokás. Eszerint a rutinok mindig célhoz kötődnek, csak az elvégzésükig érdekesek, illetve rendszeresen ismétlődnek és közvetlenül megfigyelhetők mások által. A rituálék ezzel szemben szimbolikus jelentéssel bírnak, tartósak és érzelmekkel átszöttek, miközben jelenésüket igazán csak a tagok értik. Ahogy Spagnola és Fiese (2007: 285) megfogalmazzák, „ha egy

⁷ A nők kapuőr szerepe arra utal, hogy a nő, mint az otthoni feladatok elsődleges felelőse és vezetője, ragaszkodik ehhez a pozíciójához, és rajta múlik, milyen feladatokat enged át családtagjainak (lásd Voltz [2007]; Allen és Hawkins [1999] munkáját).

rutin megtörik, akkor az zúrt okoz, ha egy rituálé törik meg, akkor az a család összetartozását veszélyezteti”. Bossard és Boll (1950) tanulmánya⁸ szerint a család életében vannak olyan tevékenységek, amelyek túlmutatnak a szokáson, ezeket a tevékenységeket nevezik rituáléknak. Rituálé alatt a rendszeresen ismételt, meghatározott minta szerint előírt formális társas viselkedést értik, amely megnevezett eseményekhez, alkalmakhoz vagy szituációkhoz kapcsolódik. Bossard és Boll a rituálé három jellemzőjét jelölik meg, amelyek a rituálét a szokástól megkülönböztetik: az előírászerűséget, a merevséget és a jóság érzését. Jellemző még a fogalomhasználatukra, hogy a rutin és a rítus elválasztását rugalmasan kezelik, a lényegyet az egyes tevékenységek egyéni értelmezésében látják. Fogalomhasználatuk magyarázatára négy esetet említenek illusztrációként, amerikai családok körében végzett empirikus kutatásuk alapján: a karácsony esti rituálét, a csütörtöki hajmosások szertartását, a szombat esti közös étkezéseket és a szombat délutáni családi ajándékozást. Saját példáik kapcsán maguk is megemlítik, hogy azok nem azonos szintű közösségi tevékenységeket fejeznek ki, hiszen amíg a karácsonyi szertartás kétségtelenül rituálénak minősíthető annak hagyományörző jellege, szigorú menete és közösségi jellege miatt, addig a közös és rendszeres hajmosások inkább a szokás és rutin világába tartoznak. Ezzel együtt azok észlelt fontossága miatt a rituálék részeként elemzik utóbbiakat is.

A családi rítust vizsgáló primer kutatások a rituálé fogalmának operacionálizálása során törekednek valamilyen elméleti kerethez történő igazodásra, így jellemzően a tradicionális társadalmakban végzett rítuskutatások tudásának az alkalmazására, miközben ezek a vizsgálatok a család mindennapi és kevésbé kötött tevékenységeire is fókuszálni kívánnak. Fiese és társai (2002) ugyan szétválasztják a rítus és rutin fogalmát, de maguk is utalnak arra, hogy a család mindennapjaiban ezek egymáshoz kapcsolódó jelenségek, és egy-egy tevékenység mind a rutin, mind a rituálé jellemzőit magán viselheti. Más kutatások nem foglalkoznak ezzel a különbségtétellel, hanem összemosják a fogalmakat annak érdekében, hogy a család teljes működést megértsék, úgymint Kiser és társai (2005) vizsgálata. Ezzel azonban a megismerés bizonytalanná válhat, hiszen kvantitatív kutatás esetében, amely az egyik jellemző adatfelvételi mód a családi rítusok vizsgálatánál, nehezen követhető és ellenőrizhető, hogy a megkérdezettek rítusról vagy rutinról beszélnek, és csak egy nagyon tág, mind a két fogalmat magába ölelő elméleti keretben lesz értelmezhető a magatartás. Malinowski (1948: 12) is megemlíti a rítus és rutin megkülönböztethetőségének problémáját, miszerint a rituálé és a praktikus okokból végzett tevékenység gyakran keveredik, de véleménye szerint ezeket el lehet határolni egymástól. A megkülönböztetésre – állapítja meg – maguk a rítust végzők is képesek és a tudományos megfigyelő is képes rá, legalábbis az antropológiai kutatások eszköztárának segítségével. A szertartásoknak ugyanis saját nevük van, helyük és

8 Bossard és Boll amerikai szociológusok könyve *Rituálék a családi életben* címmel 1950-ben jelent meg és a családi rituálék vizsgálatának fontos mérföldkövét képviseli. Könyvük interjúkon, önéletrajzi írásokon, családi emlékeken és esettanulmányokon alapul.

idejük, amikor végzik őket, és egyértelműen kitűnnek a megszokott tevékenységek közül.

A kortárs családi rítuskutatások kihívását az is jelenti, hogy a rítusfogalom elvárásainak a mai családi élet számos ponton nem felel meg. Amennyiben a rítusokhoz kapcsolódó kötött szerkezetéről és rendről, az egyértelmű jószág érzetéről és a rítus követésének kényszerítő erejéről beszélünk, felmerülhet, hogy ez mennyiben lehet érvényes a mai családon belül. A szülők tekintélyelvűségének eltűnésével, a nevelési elvek demokratizálódásával ezek a tekintélyhez kötődő közös tevékenységek ugyanis egyre kevésbé ragadhatóak meg (Somlai 2011). Ennek ellenére mégis léteznek olyan események, amelyek egyértelműen ritualizáltak, mint a nagy egyéni életeseemények. Az ezekhez kapcsolódó átmeneti rítusok társadalmi intézményekhez kötődnek és részben jogi szabályozás alá esnek. Ennek megfelelően ezeknek az eseményeknek a gyakorlata széles körben elfogadott, és nem csak a család szintjén zajlik, úgymint a ballagás, a házasságkötés, a gyermekszületés, a keresztelő és a temetés. Ezeknek az átmeneti rítusoknak a jelentőségét a kiterjedtebb család integrációja szempontjából a saját hazai empirikus kutatásaim is megerősítik. Sőt minden kulturális különbség mellett az indiai szociológus Kala Shreen (2010) kutatása is hasonló megállapításra jutott az átmeneti rítusok fontossága kapcsán. A nagarathar közösség átmeneti rítusainak vizsgálata során egyik alanya, egy nagarathari asszony arról számolt be egy a lánya számára bemutatott hagyományos rítus kapcsán, hogy abban több családtagot is bevont annak érdekében, hogy közelebb hozza őket a lányához. Ahogy megfogalmazta: „Mivel mindannyian olyan távol élünk egymástól, csak ilyen alkalmakkor tudunk egymáshoz közel kerülni” (2010: 85). Ez a gondolat számos hazai család megkérdezése során is elhangzott. Mindemellett az átmeneti rítusok esetében azok generációs meghatározottsága is fontos. Musgrove és Middleton (1981) angliai kutatása megállapítja, hogy a családi élet fontos rítusai a társadalom változásával együtt maguk is változnak. Eredményeik szerint vannak olyan rítusok, amelyek át alakulnak és más jelentéssel élnek tovább, míg mások jelentősége állandó. Megállapították, hogy a vizsgálatukba bevont húsz- és harmincéves fiatalokkal szemben a hetvenes éveikben járó megkérdezettek számára a felnőtté válás és a függetlenség már nem a házassággal kezdődött, hanem a jelzalogkölcson felvételével. Eszerint a felnőtté válás ideje fontos és jól meghatározható, de megnyilvánulása a generációk között eltér. Ezzel együtt más átmeneti rítusok esetében azok stabilitását igazolták, így a gyermekszületés sorsfordító és életváltató hatása minden vizsgált korosztály esetében megmaradt.

További kérdést vet fel az empirikus kutatások során alkalmazott kutatási módszertan. A családi rítusok jellemzői és azok zárt környezete miatt mind a megkérdezés, mind a megfigyelés csak részben alkalmazható. A megkérdezés nehézsége a fogalomhasználat tisztázatlanságához kötődik, amely a megértést és a megbízható értelmezést megnehezíti kérdőíves megkérdezések esetében. Egy kérdőív keretein belül várhatóan a kutatási alanyok nem tudják megbízhatóan elmondani, hogy milyen rítusok vannak jelen az életükben, hiszen mindenki szubjektív határokat rendel a rutin és rítus közé, és így esetleges, hogy ezek a határok hol húzódnak meg. Másrészt megfigyeléssel sem tudhatunk meg mindent a családok életéről, hiszen a családok életébe,

mindennapjaiba egy-egy kiemelt alkalom kivételével nehéz beépülni. Megoldás lehet az önreflexív énkutatás, azaz a kutató saját történetének és élményeinek megosztása valamint elemzése, amely esettanulmány jelleggel használható. Ezt a megközelítést a jelenlegi kutatási gyakorlat ritkán használja a családi rítusok vizsgálatában. Az önreflexív megismerésre mutat példát Kate Fox (2004) angolokról írt könyve, amelyben a szerző részben a személyes élményeire is épít, és amelyben a családi szokások és rituálék is megjelennek. Továbbá a családi rítusok megértésére sikeresen használható a több alkalommal lefolytatott interjúzás és megfigyelés kombinálása, amelyet a korábbi empirikus kutatások ennek idő- és költségigényessége miatt ritkán használtak. Kivételt jelent Bradd Shore (2009) kutatása, amely a családi identitás kialakulásában a családi emlékek szerepét vizsgálta amerikai kisvárosban élő családok körében. A kutatásban két éven keresztül készítettek interjúkat családtagok körében kéthetenkénti gyakorisággal, amit a családi eseményeken való részvétellel egészítettek ki.

Összességében a rítusok természetének és az empirikus kutatási gyakorlatnak a figyelembevételével megállapítható, hogy a több módszerrel végzett megközelítések lehetnek a legalkalmasabbak a rítusok bonyolult és szimbolikus természetének a megismerésére, ahol érdemes a kvalitatív és kvantitatív megkérdezést kombinálni vagy a kvalitatív eszköztáron belül is több módszert alkalmazni.

Zárszó

Bossard és Boll (1950) a családi rítusok alakulása, változása mögött néhány nagyobb trendet nevezett meg, így a vallásos helyett a világias családok túlsúlyát, a nagy csoport helyett a kis csoport fontosságát, a stabilitás helyett a mobilitást, a szülőközpontú család helyett a gyermekközpontú családokat, a közösségi család ideológiája helyett a demokratikus ideológia jelenlétét, az egységes helyett az egyéniségekre épülő családokat, valamint a szomszédokkal támogatott család helyett a városi környezetben elszigetelt családok jelenségét. A múlt század ötvenes éveiben tett megállapításaik a mai napig érvényesek, illetve kiegészíthetők az elhúzódó gyermekkor miatt tovább otthon lakó vagy hazaköltöző fiatalokkal, a késői gyermekvállalással, a gyermekek számának csökkenésével, a válások számának növekedésével és a házasságok számának csökkenésével, a vegyes (*patchwork*) és multikulturális családok fontosságával, amelyek tovább árnyalják a családi rítusok alakulását és egyúttal a társadalom működését is. Whiteside (1989) az újraraházasodással létrejött családok új rítusainak, illetve a korábban követett rítusok változásainak kapcsán megjegyzi, hogy minél jobban működik az újonnan létrejött család, annál jellemzőbb rá a családi élet ritualizálódása. Ugyanígy, minél diszfunkcionálisabb a család, annál nehezebben alakítanak ki és tartanak meg családi rituálékat. A rituálék hiánya kiegyensúlyozatlan családi kapcsolatokat jelez, ami befolyásolja a gyermekek családon belüli életminőségét. Kutatása szerint, ha az elvált szülők nem tudják rendezni viszonyukat és a korábbi partnerek nem tartják egymással a kapcsolatot, az a gyermeket

távolítja el a nem együtt lakó szülő egész családjától, és a kapcsolat formálissá válik a konfliktusok elkerülése miatt. Ebben a környezetben a gyerekek az új („mostoha”) szülőt általában nem kedvelik, és összességében ezek a gyermekek a legkevésbé elégedettek az életük minőségével. Mindez felhívja a figyelmet a családi rítusok jelentőségére és megismerésük fontosságára a családi élet minőségének megértésében.

Összességében a családi rítusok témájában végzett empirikus kutatások alapján megállapítható, hogy a családi élet jellemzői, a család működése megérthető a rituálék segítségével. Ugyanakkor a rítusfogalom operacionalizálásának vannak nehézségei mind általában a világi rítusok, mind a családi rítusok esetében. A családi rituálék empirikus megértéséhez megoldást jelenthet a rítusfogalom kereteinek fellazítása, ahol a kutatás általánoságban a család által jelentősnek tartott tevékenységekre koncentrálnak. Másrészt lehetőség a társadalom ritualizált tevékenységeinek családi környezetben történő tanulmányozása, amellyel így elsősorban nem a család rítusaira figyelünk, hanem a család kis közösségében érthetünk meg a közösség működésével, a közösségi értékekkel és azok kifejeződésével kapcsolatos jelenségeket. Mindkét esetben vannak még feltáratlan területek a társadalmi értékváltozások, valamint a család összetételének és a családi folyamatok átalakulásának okán, amelyek a világi rítusok kutatásában rejlő lehetőségeket hangsúlyozzák.

ABSTRACT: Rituals are filled with symbolic meaning, which make rites unique compared to other more common social behavior. Modern societies and their rituals have become more and more secular, and the understanding of secular rites can offer deeper insights into collective life. Traditional rhetoric on family rites discusses the organization of connectivity in the family along with the dynamics of this collective unit. Furthermore, family ties are maintained in ritual interactions and as a result, these rites support stability within the family and facilitate lifecycle changes. Theories of family rituals are predominantly derived from Emile Durkheim's sociology of social order, while the empirical studies in this field attempts to analyse family rituals based on family behavior. As a result of this, the operationalization of the term of family ritual is often contradictory. In order to solve this conflict, this study aims to introduce and analyse theoretical and empirical considerations of secular- and family rites.

Irodalom

- Alexander, J. C. (2006): Cultural Pragmatics: Social Performance Between Ritual and Strategy. In Alexander, J. C. – Giesen, B. – Mast, J. L. (eds.): *Social Performance. Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press, 29-90.
- Belk, R. W. – Wallendorf, M. – Sherry, Jr. J. F. (1989): The Sacred and the Profane in Consumer Behavior: Theodicy on the Odyssey. *Journal of Consumer Research*, 16(1): 1–38.
- Bocock, R. (1974): *Ritual in Industrial Society. A Sociological Analysis of Ritualism in Modern England*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Bossard, J. H. S. – Boll, E. S. (1950): *Ritual in Family Living*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Campbell, K. – Silva, L. C. – Wright, D. W. (2011): Rituals in Unmarried Couple

- Relationships: An Exploratory Study. *Family & Consumer Sciences Research Journal*, 40(1): 45–57. DOI: 10.1111/j.1552-3934.2011.02087.x
- Campbell, K. – Ponzetti, Jr., J. J. (2007): The Moderating Effects of Rituals on Commitment in Premarital Involvements. *Sexual and Relationship Therapy*, 22(7): 415–428.
- Caplow, T. (1982): Christmas Gifts and Kin Networks. *American Sociological Review*, 47(6): 383–397.
- Crespo, C. – Davide, I. N. – Costa, M. E. – Fletcher, G. (2008): Family Rituals in Married Couples: Links with Attachment, Relationship Quality, and Closeness. *Personal Relationships*, 15(2): 191–203.
- Császi L. (2002): *A média ritusai*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Durkheim, E. (2003 [1912]): *A vallási élet elemi formái*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Etzioni, A. (2000): Toward a Theory of Public Ritual. *Sociological Theory*, 18(1): 44–59.
- Fiese, B. H. – Tomcho, T. J. – Douglas, M. – Josephs, K. – Poltrock, S. – Baker, T. (2002): A Review of 50 Years of Research on Naturally Occurring Family Routines and Rituals: Cause for Celebration? *Journal of Family Psychology*, 16(4): 381–390. DOI: 10.1037/0893-3200.16.4.381
- Fox, K. (2004): *Watching the English, The Hidden Rules of English Behavior*. London: Hodder and Stoughton.
- Geertz, C. (2001 [1994]): *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gennep, A. van (2004 [1960]): *The Rites of Passage*. London: Routledge.
- Gillis, J. R. (2002): Our Imagined Families: The Myths and Rituals We Live By. *The Emory Center for Myth and Ritual in American Life*, Working Paper No. 7.
- Goody, J. (1977): Against „Ritual”: Loosely Structured Thoughts on a Loosely Defined Topic. In Moore, S. F. – Myerhoff, B. G. (eds.): *Secular Ritual*. Assen: Van Gorcum & Comp, 25–35.
- Gusfield, J. R. – Michalowicz, J. (1984): Secular Symbolism: Studies of Ritual, Ceremony, and the Symbolic Order in Modern Life. *Annual Review of Sociology*, 10(1): 417–435, letöltve 2012-07-22, URL: www.jstor.org/stable/2083183
- Kiser, L. J. – Bennett, L. – Heston, J. – Paavola, M. (2005): Family Ritual and Routine: Comparison of Clinical and Non-Clinical Families. *Journal of Child and Family Studies*, 14(3): 357–372, DOI: 10.1007/s10826-005-6848-0
- Kissné Viszket M. (1999): A családi rituálék elméleti kérdései és néhány gyakorlati megfontolása. *Alkalmazott Pszichológia*, 1(2): 41–59.
- Kissné Viszket M. (2005): Családi rituálék mint protektív faktorok. *Alkalmazott Pszichológia*, 7(1): 74–89.
- Lane, C. (1981): *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society – the Soviet Case*. Bath: The Pitman Press.
- Lévi-Strauss, C. (1955): The Structural Study of Myth. *The Journal of American Folklore*, 68(270): 428–444, Myth: A Symposium.

- Malinowski, B. (1972): *Baloma*. Budapest: Gondolat.
- Mitev A. Z. – Horváth D. (2004): Rítusok hálójában – A magyar fiatalok alkoholfogyasztásának kulturális és kommunikációs meghatározottsága. *Marketing és Menedzsment*, 38(6): 141–148.
- Mitev A. Z. – Horváth D. (2005): Mítoszok sodrásában: Alkoholreklámokhoz kapcsolódó fogyasztói narratívumok elemzése Frye kategóriái alapján. *Marketing és Menedzsment*, 39(6): 20–32.
- Moore, S. F. – Myerhoff, B. G. (1977): Introduction: *Secular Ritual: Forms and Meanings*. In Moore, S. F. – Myerhoff, B. G. (eds.): *Secular Ritual*. Assen: Van Gorcum & Comp, 3–24.
- Musgrove, F. – Middleton, R. (1981): Rites of Passage and the Meaning of Age in Three Contrasted Social Groups: Professional Footballers, Teachers, and Methodist Ministers. *The British Journal of Sociology*, 32(1): 39–55.
- Nuttall, P. – Tinson, J. (2011): Resistance to Ritual Practice: Exploring Perceptions of Others. *European Journal of Marketing*, 45(11/12): 1725–1735.
- Pearson, J. C. – Child, J. T. – Carmon, A. F. (2010): Rituals in Committed Romantic Relationships: The Creation and Validation of an Instrument. *Communication Studies*, 61(4): 464–483.
- Radcliffe-Brown, A. (2004 [1952]): *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Rappaport, R. A. (1971): Ritual, Sanctity, and Cybernetics. *American Anthropologist*, New Series, 73(1): 59–76.
- Rook, D. W. (1985): The Ritual Dimension of Consumer Behavior Reviewed. *Journal of Consumer Research*, 12(3): 251–264.
- Shore, B. (2009): Making Time for Family: Schemas for Long-Term Family Memory. *Social Indicators Research*, 93(1): 95–103, DOI: 10.1007/s11205-008-9409-2
- Shreen, K. (2010): Socio-cultural Dimensions of Ritual Objects: Nagarathar Rites of Passage. *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5(5): 79–91.
- Somlai P. (1986): *Konfliktus és megértés*. Budapest: Gondolat.
- Somlai P. (2011): Nemzedéki konfliktusok és kötelékek. In Bauer B. – Szabó A. (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 25–36.
- Smit, R. (2011): Maintaining Family Memories through Symbolic Action: Young Adults' Perceptions of Family Rituals in Their Families of Origin. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(3): 355–367.
- Spagnola, M. – Fiese, B. H. (2007): Family Routines and Rituals: A Context for Development in the Lives of Young Children. *Infants & Young Children*, 20(4): 284–299, DOI: 10.1097/01.IYC.0000290352.32170.5a
- Spéder Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között. In Nagy I. – Pongrácz T.né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 207–228.
- Turner, V. (2002 [1969]): *A rituális folyamat*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Turner, V. (1982): *From Ritual to Theater: The Human Seriousness of Play*. New York: PAJ Publications.
- Tynan, C. – McKechnie, S. (2009): Hedonic Meaning Creation through Christmas Consumption: A Review and Model. *Journal of Customer Behaviour*, 8(3): 237–255.
- Voltz, R. (2007): Väter zwischen Wunsch und Wirklichkeit. In Mühling, T. – Rost, H. (Hrsg.): *Väter im Blickpunkt*. Opladen: Verlag Barbara Budrich.
- Weber, M. (1946): *Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Whiteside, M. F. (1989): Family Rituals as a Key to Kinship Connections in Remarried Families. *Family Relations*, 38(1): 34–39.
- Wolin, S. J. – Bennett, L. A. (1984): Family rituals. *Family Process*, 23(3): 401–420.